

Волинська трагедія 1943 р.: усно-історичний аспект

У статті розглядаються особливості використання усно-історичних методів у дослідженні волинської трагедії. Проаналізовано особливості свідчень про українсько-польське протистояння у роки Другої світової війни та з'ясовано їх місце у розширенні джерельної бази.

Ключові слова: усна історія, Волинська трагедія, колективна пам'ять, місця пам'яті, спогад, верифікація.

Від 1990-х у польському публічному просторі триває дискусія щодо польсько-німецьких, польсько-єврейських, польсько-українських відносин часів Другої світової війни. Науковці, політики, громадські діячі пропагують відкритість до діалогу, прагнення та готовність до переосмислення і ревізії власного образу історії. На рівні історичних розвідок до виконання цих завдань найкраще надається методологія *oral history*.

При всій різноманітності усно-історичних розвідок одне з центральних місць належить використанню даного методу в дослідженнях, присвячених історії війн і збройних конфліктів, де, поруч зі зміною тематики внаслідок розширення кола явищ, що вивчаються, стало можливим співставлення офіційної історії з історіями особистих трагедій. Дослідники простору «усної історії» переважно працюють зі свідченнями про доволі травматичні для пам'яті події. Тому слід пам'ятати, що фіксуються, насамперед, ті сюжети, які здатні справляти емоційний вплив на свідомість людини. Варто зауважити, що записування такого важкого з погляду емоційного сприйняття матеріалу потребує дуже уважного й чуйного ставлення до оповідача.

Оповіді очевидців дають можливість на решті побачити «життя пліч-о-пліч» українців та поляків, які пережили агресію двох тоталітаризмів, що мали на меті натравити бездержавні на той час нації одна на одну. Адже впродовж десятиліть волиняни (і українці, і поляки) не мали змоги висловити власну думку чи й просто розповісти про пережите. Вивчення часу Другої світової війни, включно з істотною для національних історіографій темою міжнародних відносин, належить нині до пріоритетних, ще й з причин біологічних – вимирання покоління очевидців.

Слід розуміти, що історичні події, особливо ті, котрі стосуються «швидкого» 20 ст., є часто політизованими, ідеологічно забарвленими, їх використовують як засіб маніпуляції та впливу. Ситуація з дослідженням волинської трагедії яскраво демонструє, що усна історія має потенціал як до деміфологізації від тоталітарних і неоколоніальних дискурсів, так і підпадати під впливи ідеологічних конструкцій (міфів), тим самим реміфологізуючи минуле [1]. Дослідники волинської проблеми іноді забувають тезу Л. Пассеріні, що свідчення оповідача можуть сказати більше не про саму подію, а про її значення (зміст, що вкладається) оскільки нею жили, її пам'ятали, осмислювали і переповідали [2].

У «волинській» темі усні джерела з альтернативних стали основними. Загальне уявлення про перебіг подій вчені формують здебільшого знизу догори, шляхом накопичення інформації про події у окремо взятому населеному пункті. За визначенням провідного польського фахівця з українсько-польських взаємин 20 ст. Гжегожа Мотики «підставовою літературою» до вивчення волинських подій є видання на кшталт праці В. і Е. Семашків, в основі якої лежать свідчення очевидців. Доробок І. Ольховського, І. Пущука, Я. Царука теж є яскравим зразком усно-історичних студій. Тож подвірні опитування використовують і в українській, і в польській історіографії.

Завдяки дослідженню місць пам'яті в індивідуальних пам'ятях викристалізовується й колективна пам'ять. Через низку характеристик, що були виділені в процесі аналізу усно-історичних джерел (значна перевага емоційного рівня над когнітивним та конативним щодо волинських подій; існування «паралельних світів» – воєнного та щоденного в контексті усної опо-

віді) стає зрозумілим, що є необхідним поєднання мікрорівня та макрорівня [3]. У випадку подій 1943 р. на Волині маємо класичний приклад регіональної боротьби пам'ятей як мікрорівень. Останній завжди вписаний у конкретний макрорівневий контекст. У найзагальнішому вимірі проблема виходить за межі локального вузьконаціонального простору і містить широкий спектр політики одразу кількох держав. Ходить про рішення щодо долі України і Польщі на Московській, Тегеранській, Ялтинській та Потсдамській конференціях, які заклали основу для майбутніх конфліктів між українцями та поляками в ході Другої світової війни та у наступні роки [4].

Слід звернути увагу на ще одну особливість використання методології усної історії при вивченні волинських подій. Автори усно-історичних досліджень з інших проблем минулого здебільшого не претендують на вичерпність та всеохопність результатів своїх розвідок, не претендують на історичну істину, а радше показують позицію певної суспільної групи. Матеріали усної історії про Волинь '43 підтверджують, що свідчення різних людей про одну й ту саму подію вказують на відмінне її сприйняття представниками окремих вікових, етнічних та соціальних груп тощо.

Суб'єктивний момент, безперечно, присутній в усних свідченнях. Люди з тих чи інших причин можуть гіперболізувати деякі моменти своїх переживань, вчинків своїх родичів чи сусідів. Однак, і в інших джерелах присутній суб'єктивний підхід укладача документів. Суперечливе у літературі питання перевірки достовірності усних свідчень, можливо розв'язати декількома способами: співставленням інформації зі свідчень між собою (особливо, якщо свідками виступають представники різних сторін конфлікту) або це співставлення усно-історичних джерел з доступними архівними матеріалами.

Тож варто зупинитися на основних висновках зі здійснених нині усно-історичних досліджень. Перш за все, слід почати з висновку Ярослава Борщика, що у свідченнях не знаходить підтвердження міф «панської Польщі» й стереотипний негативний образ поляка [5]. Образ міжвоєнної Волині переважно виглядає як приклад моделі поліетнічного суспільства, де, попри проблемні моменти (паціфікація, Бе-

реза Картузька, діяльність ОУН), назагал мирно співіснували три найбільш чисельні національні групи – українці, поляки, євреї. На побутовому рівні у спогадах і в українців, і у поляків панує опис добрих родинних та сусідських відносин. При чому розповіді варіюються від простого констатування того, що українці і поляки жили «добре», до наповнення цих узагальнень конкретним змістом. Інформацію про мирне і приязне співжиття українців та поляків на західних землях України у міжвоєнний період підтверджують і документи Армії крайової [6]. Зрештою значний відсоток мішаних українсько-польських шлюбів на Волині та у Галичині є також опосередкованим підтвердженням справедливості такої візії.

Впадає у вічі, що свідки не можуть дати пояснення загостренню конфлікту у роки Другої світової війни: «А ми знали хто такі? Тікали, конечно» [7]; «Всі мирилися і все добре було, а потім щось зробилося, хто його знає?» [8], «Ми ж в злагоді жили, на весілля разом ходили і на хрестини, і в школі разом вчилися. Але не знаю, що там сталося, що так в брутальний спосіб над нами знущалися. Ми їм вибачаємо, і просимо про вибачення. Бо розуміємо, що ви молоді не пам'ятаєте і не маємо жодних претензій – то їх діди і прадіди...» [9]; «Поляки і українці до однієї школи ходили, і навчання велося обома мовами. Діти були послушні... Я не знаю як це було, хто тому винен» [10]. і т. д. Напевне чи не єдиною очевидною причиною загострення міжетнічних відносин для свідків є війна: «Але вот, як стала війна, що то таке зробилося, що стали бити поляків. То було страхіття... хто знає, що робили, такий час був дурний» [11]. Ще одним важливим коментарем до цього пункту є те, що респонденти під час Волинської трагедії були переважно ще дітьми, і, власне, весь перебіг тодішніх подій сприймається через дитячу призму, що характеризується, знову ж таки, перевагою емоційного рівня над двома іншими рівнями установок.

Важливим елементом історичної пам'яті, яку репрезентують усно-історичні джерела, є неприйняття вбивств мирного населення. Яскравою ілюстрацією цієї тези є позиція знаного волинянина Євгена Сверстюка, який стверджував: «Звичайно, УПА мала співчуття і підтримку населення. Але знищення сусіднього польського

села Загаї абсолютно не мало підтримки українського населення. Жоден з вояків УПА не признався своїм батькам, що брав участь в Загаях... З боку українського населення вони однозначно засуджувались, а, отже, засуджувались і учасниками УПА» [12].

Дослідники звертають увагу на ще один цікавий аспект, пов'язаний з індивідуальною пам'яттю – функціонування категорій «пригадування» і «забування». Вибіркові механізми пригадування намагаються відсунути у найглибші закутини травматичні переживання або ж заміщують їх позитивними спогадами [13]. Вдячною темою студій у цьому напрямку є дослідження фактів порятунку українцями поляків і навпаки – поляками українців. Прикладом документування свідчень про ті події є проект усної історії, зреалізований впродовж 2012–2014 рр., «Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943» [14] та «Поєднання через важку пам'ять. Східна Галичина» [15], у рамках якого відбулася низка експедицій, завданням яких був збір свідчень очевидців трагічних подій 1943–

1944 рр. У цьому проекті одним зі способів історичної реконструкції відносин українських і польських мешканців західних земель України часів конфлікту 1943–1944 рр. став показ їх людського виміру, зосереджений на фактах порятунку. Відбувалися зустрічі з особами, які рятували поляків чи українців, що до нині не вважають це героїчним вчинком, а звичайним виявом людяності. Важливість проекту «Поєднання через важку пам'ять» не лише в тому, що це останні шанси зібрати свідчення очевидців історії – людей, мешканців волинських і галицьких міст і сіл. Проект «Поєднання через важку пам'ять» є яскравим прикладом спроби формування колективної пам'яті щодо «болючих» питань «знизу».

Очевидно, що усна історія є потужним інструментом для подальшого вивчення українсько-польських відносин на західних землях України у роки Другої світової війни. Подальші польові дослідження розширять джерельну базу проблематики, сприятимуть діалогу науковців та суспільств.

Джерела та література

1. *Барт Р.* Бальзаковский текст : опыт прочтения / Р. Барт; пер. Г. Г. Косикова и В. П. Мураг; общ. ред., вступ. ст. Г. К. Косикова. – 2-е изд., испр. – М.: Ad-Marginem, 2001. – 232 с.
2. *Passerini L.* Work, ideology and consensus under Italian Fascism / L. Passerini / History Workshop Journal. – 1979. – Vol 8. – No 1. – P. 86.
3. *Заремба Г. Р.* «Місця пам'яті» про події на Волині 1943 року (на основі проведеного польового дослідження протягом літа 2012 року у рамках проекту «Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943») / Ганна Заремба // Український альманах. – Варшава, 2013.
4. *Бондаренко Г. В.* Вплив держав антигілерівської коаліції на формування українсько-польських взаємин у роки Другої світової війни та перші повоєнні роки / Г. В. Бондаренко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: КПДПУ, 2000. – Т. 4 (6). – С. 273–276.
5. *Борщик Я.* Використання методу усної історії в дослідженні польсько-українських відносин періоду Другої світової війни (на прикладі проекту «Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943») ? Ярослав Борщик // Спеціальні історичні дисципліни. Ч. 22–23. – С. 192.
6. ArchiwumAktNowych. Zespół Armia Krajowa. Komenda Lwów, sygn. 203/XV – k. 11, 94–95: Wypadki na Wołyniu w powiecie włodzimierskim.
7. Pojednanie przez trudna pamięć. Wołyń 1943 = Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943 = Reconciliation through difficult remembrance. Volhynia 1943 / Red. A. Zinczuk. – Panorama Kultur, 2012. – S. 258.
8. Pojednanieprzeztrudnapamięć. Wołyń 1943 = Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943 = Reconciliation through difficult remembrance. Volhynia 1943 / Red. A. Zinczuk. – Panorama Kultur, 2012. – S. 260.
9. Pojednanieprzeztrudnapamięć. Wołyń 1943 = Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943 = Reconciliation through difficult remembrance. Volhynia 1943 / Red. A. Zinczuk. – Panorama Kultur, 2012. – S. 284.
10. Pojednanieprzeztrudnapamięć. Wołyń 1943 = Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943 = Reconciliation through difficult remembrance. Volhynia 1943 / Red. A. Zinczuk. – Panorama Kultur, 2012. – S. 285.
11. ojednanieprzeztrudnapamięć. Wołyń 1943 = Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943 = Reconciliation through difficult remembrance. Volhynia 1943 / Red. A. Zinczuk. – Panorama Kultur, 2012. – S. 259.

12. Свєрстюк Є. Про нашу історичну пам'ять / Євген Свєрстюк // Урядовий кур'єр. – 2003. – 6 березня (№ 43). – С. 16

13. Бойко В. Волинська трагедія 1943 р. як об'єкт усної історії / Вікторія Бойко // Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р. / укладач Анатолій Шваб. – Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 192.

14. Pojednanieprzeztrudnapamięć. Wołyń 1943 = Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943 = Reconciliation through difficult remembrance. Volhynia 1943 / Red. A. Zinzuk. – Panorama Kultur, 2012.

15. Поєднання через важку пам'ять. Східна Галичина / Ред. А. Зінчук, В. Меньок. – Варшава, Товариство Панорама культур, «Патріотизм завтрашнього дня – 2014», Варшавський музей історії Польщі, 2015 . – 106 с.

Оксана Каліщук

Волинская трагедия 1943 г.: устно-исторический аспект

В статье рассматриваются особенности использования устно-исторических методов в исследовании Волинской трагедии. Проанализировано особенности свидетельств об украинско-польском противостоянии в годы Второй мировой войны и определено их место в расширении источниковедческой базы.

Ключевые слова: *устная история, Волинская трагедия, коллективная память, места памяти, воспоминания, верификация.*

Oksana Kalishchuk

Volyn tragedy in 1943: oral history aspects

The article reveals the peculiarities of the oral and historic method use in researching Volyn tragedy. There have been analyzed various proofs of Ukrainian-Polish opposition in World War II and defined their place in extending data resources.

Key words: *oral history, Volyn tragedy, collective memory, memorial places, memoirs, verification.*